

Dánielisz Endre

Arany János a nagyszalontai iskolában

Rövid iskolatörténet

Ha jól utánaszámolunk, hamar kiderül, hogy Arany János társadalmi tevékenységének, kenyérkereső éveinek bő egyharmadát a fiatal nemzedék nevelésének szentelte. S ami még ennél is többet mond: valahányszor anyagi gondok ragasztják életének szekerét a szivályos alföldi sárba, vagy amikor politikai események útvesztői teszik kétségessé továbbhaladását, mindig az iskola, a nevelősködés oldja meg vagy enyhíti gondjait, őrzi meg alkotóerejét a kedvezőbb körülmények számára.

Abból a tizenhat és egynegyed esztendőből, amit a pályán tölt, meglehetősen alaposan ismerjük meg nagykőrösi tanárságának eseményeit.¹ Azonban szinte érthetetlen, hogy szalontai nevelősködésével az irodalomtörténészek alig-alig foglalkoztak. Ha a kortárs emlékezők vagy a hagyományt följegyzők ki is tértek iskolázásának egyik-másik szakaszára, az nem állott össze egységes képé. Másfél évszázad távlatából szinte lehetetlen pótolni a hiányzó értesüléseket. Szalontai származású, pedagógia főszakos tanárként mégis megkísérlem: talán sikerül új tényekkel gazdagítanom eddigi ismereteinket, s az Arany-életrajzok, a hozzáférhető emlékezések, közlemények adatait a helyben még föllelhető tényanyagba építem bele. Munkámhoz alapvető forrásként használok fel néhány, eddig figyelemre sem méltatott, de idevágó iskolatörténetet,² amint egyetemi szaktanulmányaim is igyekeztem kamatoztatni.

Mielőtt Arany János iskolázására és korai oktatói tevékenységére sort kerítenék, ismerkedjünk meg alma materével, szülővárosa nevelésügyének akkori helyzetével.

A szalontai intézményes nevelés kezdeti időszaka a múlt ködébe vész. Az okmányok elpusztulása miatt³ az alsóbb népréteghez tartozó gyerekek számára szervezett iskolázás körülményeiről nincsenek adataink. E történeti visszatekintést

¹Benkó Imre: Arany János tanársága Nagykőrösön. Nagykőrös, 1897. – Voinovich Géza: Arany János életrajza. II. Bp., 1931. – Hegedűs András: Arany János a katedrán. Bp., 1957. – Törös László: Arany János Nagykőrösön. Nagykőrös, 1974.

²Gere Ferenc és Katona Mihály: A nagy-szalontai gymnasium története. Nagyszalonta, 1896. – Dánielisz Endre: A nagyszalontai középiskola története. 1967. (kézirat) – Nagy Sándor: A debreceni kollégium története. Debrecen, 1940. – Ravasz János Felkai László – Bellér Béla – Simon Gyula: A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Bp., 1960. – Mészáros István: A magyar nevelés története 1790–1849. Bp., 1968. – Mészáros István: Népoktatásunk szervezeti-oktatási alakulása 1777–1830 között. Bp., 1984.

³A feltételezett legrégebbi okmányok a XVI–XVII. századi törökidőszaknak és a több évtizedre rúgó megszállásnak estek áldozatul.

a XIV–XVI. századdal kellene kezdenem, amikor e jelentéktelen bihari település urai a Toldiak voltak. A kiterjedt család szétszórtságát figyelembe véve feltételezzük, hogy a Nádasdyak sárvári magániskolájához hasonló intézményt nem tartottak fenn, de kastélyukban saját szülőtteik és a környék földesurainak gyermekei ún. udvari nevelésben részesülhettek, ami elsősorban lovagi képzést (lovaglás, vadászás, kardforgatás, közeleti viselkedés) jelentett, és kevésbé a szellem művelését.⁴

Ellenben az igen közeli, s a török által 1598-ban teljesen elpusztított Kölesér városban – egyházas hely lévén – a XVI. század során elemi fokú valóságos nevelés minden bizonnyal folyt.

Bocskai István 300 hajdújának 1606-ban Kölesérrre, illetve Szalontára történt telepítése a korábbi jelentéktelen földesúri hitbizományt várral megerősített, virágzó helységgé varázsolja. A kezdeti évtized valószínűleg otthonteremtéssel, hadi felkészüléssel telik el, de tiszteletre méltó tény, hogy a török közelsége és zaklatása ellenére meglepően korán áldoznak gyermekeik iskoláztatására. 1631-ből származik az az okmány, amely működő „szalontai scholá”-ról ejt szót,⁵ sőt egy hálálkodó levélből az olvasható ki, hogy a hajdúk közössége a XVII. század második évtizedében jelentős protestáns iskolát tartott fenn.⁶

Ilyen ígéretes kezdést semmisít meg a 34 évig tartó török megszállás. Elűzésüket követően a helység a XVII–XVIII. század fordulóján fokozatosan újra benépesül, és lakói azon nyomban iskolát alapítanak. Ezt bizonyítja az első reánk maradt hiteles tanügyi okmány, amely 1711-től kezdve tartalmazza az itt működő rektorok névsorát. Az 1714-ből származó javadalomlevélből már létező középiskolai fokozatra következtethetünk.⁷

A „schola N-Szalontaiensis” alapítója és fenntartója kétszáz éven át a helybeli református egyház: 1849-ig ennek lelkésze és presbitériuma gyakorolja a felügyeletet és az irányítás jogát. A rektor az egyházi közösség alkalmazottja: jogköre leszűkült, csupán oktatási, fegyelmezési kérdésekre terjed ki. A tantervet és rendtartást a felettes egyházi szerv szabta meg. A szalontai iskola a XVIII. század kezdetétől jó másfél századon át a debreceni Református Kollégium partikulája.⁸ Ennek következtében az akadémiai tagozat kiváló hallgatói közül egyet-egyet ebbe a kategóriába helyeztek, és azzal bízták meg, hogy két vagy három éven át lássák el a felső, latinista osztályok tanítását, a kisebbekét

⁴ Ravasz János 1960, 23.

⁵ Móczár József (szerk.): Nagyszalonta 1606–1906. Nagyszalonta, 1906, 118.

⁶ Pankotai Ferencz: Szent Hilarius. Várad, 1650.

⁷ A török világot követő idők dokumentumai az 1847. ápr. 17-i tűzvész martalékává lettek, amikor a város teljes irattára a tanácsháza épületével egyetemben elpusztult. Szerencsénkre az oktatásügyhöz kapcsolódó néhány okmány a cseréppel fedett új, emeletes iskolában megmaradt. Ezeket az okiratokat Gere és Katona idézett műve újra közölte; segítségükkel elevenítem fel Arany János iskolázásának körülményeit.

⁸ Nagy Sándor 1940, 65–66. o.

pedig szervezzék meg és szakmailag irányítsák. A nebulók anyanyelvű oktatásában a rektort a preceptor vagy preceptorok segítették. Utóbbiak szintén a debreceni kollégium felső tagozatos tanulói vagy végzettségei voltak. Olykor a saját szegény sorsú, de kiváló diákjaik is kaphattak segédtanítói megbízatást. Ilyen helyzetben volt a város két jeles szülötte: Földi János és Arany János. A vidéki rektorság és preceptorság intézményének egyaránt hasznát látta az iskola, az ifjúság és az általános művelődés.

A helyi nevelésügy fejlettségét, differenciáltságát bizonyítja az, hogy 1714-ben leánytanítói fizetést is megállapít az egyházzal összefonódott hajdú közösség. 1741-ben pedig *tanítónői* fizetéslevelet találunk a városi diáriumban.⁹ Ezzel bő száz esztendővel előzik meg a női iskolázás általános elterjedését.

A beiratkozási és jelenléti naplók – sajnos – teljességgel hiányoznak. Legkorábbi kimutatásuk a gimnáziumi tagozat 1834–1845 közötti létszámát tartalmazza, s ez a hat latin osztályban évente csupán 47–54 fiatalt jelent. Természetes, hogy az anyanyelvű elemi osztályok ezeknél jóval népesebbek, és évfáratonként körülbelül 60–100 kisdíákot fogadtak magukba.¹⁰

Az iskolai elvárások és a tanulók létszámának megnövekedésével párhuzamosan 1831-től korrektort is alkalmaznak. A mai olvasó még így is nehezen képzelel el, miként tudott megbirkózni egyetlen, majd két személy a hatalmas gyermeksereggel és a sok osztály anyagával. A nyilvánvaló nehézséget a preceptorság intézménye, később a Bell–Lancaster-módszer bevezetése oldotta meg.

Az elemi tagozaton a fent említett segédtanítók külön helyiségekben oktatták a kicsinyeket. A középiskola latinistáit viszont egyetlen – igaz, a legnagyobb – terembe gyűjtötte össze a rektor, és eleinte osztatlan csoportként foglalkozott velük, majd osztályokra bontva nagyobb és jeles diákjainak közreműködésével. A századforduló táján, közvetlenül angliai kipróbálás után a magyarországi iskolákban, így a debreceniben és szalontai partikulájában is alkalmazták a Bell–Lancaster-módszert. Ez lehetővé tette, hogy a rektor a monitoroknak nevezett jó tanulók segítségével osztályonként foglalkozzék az ide beiratkozó 6–10 gyermekkel. Az eminensek főképp a begyakorlást végezték a kert egy csendes zugában, de olykor még új anyagot is magyaráztak. A rektor néha úgy segített magán, hogy egy vagy két kisebb létszámú osztályt megszüntetett: a gyengébbeket egy grádussal lejjebb, a jókat feljebb tette. Eljárásának az volt a valós alapja, hogy az együttes tanítás során az értelmesebbje a magasabb osztályok anyagát is elsajátította.¹¹

⁹ Diarium oppidi N. Szalontaiensis 1714–1765.

¹⁰ A latin osztályok összlétszámáról tájékoztat Gere és Katona 1896, 39. A rudimentistáknak nevezett kezdő osztályok népességére vonatkozó adataink teljességgel hiányoznak.

¹¹ Gere és Katona, 1896. 40.

Az oktatás alsó fokát a népiskola jelentette. Ez kezdetben két, majd három, esetleg négy évfára (osztályra) terjedhetett;¹² a századfordulón ugyan ajánlották látogatását, de az iskolakerülést sem az állami, sem a protestáns egyházi hatóságok még nem büntették. A gyerekek itt anyanyelvükön tanultak olvasni, írni, számolni, több órán át zsolnárokat és vallásos ismereteket, sőt nyolckilenc éves koruktól a deák nyelv alapelemeit is elsajátíthatták.

Ezeknek az osztályoknak az elnevezése nem volt egyöntetű. Szalontán viszont a leggyakrabban így szerepelnek (az érthetőség kedvéért a korabeli nomenklatúrát párhuzamba állítom a századunkban használtakkal):

XX. sz.-i név	XVIII–XIX. sz.-i név	Egyéb egykori név	Tanítója
I. elemi	abecisták	szoktató v. septima osztály	preceptor
II. elemi	syllabizálók	collektorok v. sexta osztály	preceptor
III. elemi	lectorok	quinta osztály	preceptor
IV. elemi	donatisták	quarta osztály	preceptor

A népiskolai osztályok összefoglaló neve: rudimentisták vagy rudimentáriusok, de voltak ők elementisták, sexték vagy sextariusok is. Az itt lerakott alapra épült a négy, majd a hat latin osztály, amelyeket aszerint neveztek el, hogy ott elsősorban mi került tanulmányaik előterébe; olykor használtak fentről lefelé tartó sorszámokat is:

XX. sz.-i név	XVIII–XIX. sz.-i név	Egyéb egykori név	Tanítója
I. gimn.	declinisták	grammatisták, rudimentisták v. sextariusok	preceptor, 1831-től
II. gimn.	conlugisták	grammatisták v. quintáriusok	korrektor, olykor a rektor
III. gimn.	novitius syntaxisták	etimologiták vagy quartariusok	a rektor
IV. gimn.	veteránus syntaxisták	syntaxisták vagy tetratiariusok	a rektor
V. gimn.	poéták	secundariusok	a rektor
VI. gimn.	rétorok	oratorok, eloquensek, logikusok v. primariusok	a rektor

¹² Az osztályok elnevezésének megállapításához használt forrás: Gere és Katona 1896, 33–40., 110. lapjai. Az alsó fokú osztályok számát és elnevezését illetően lásd még a tanulmányt követő *Jegyzetek* 1. pontjában.

A kezdő két osztály összefoglaló neve: grammatisták, míg a III., IV. osztályé: syntaxisták. E négyet együttesen alsó tagozatnak, máskor grammatikai osztálynak nevezték, míg az V., VI. felső tagozat, illetve humanista osztály volt.¹³ (Lásd még az 1. táblázatot.)

Az oktatás tartalmáról tudnunk kell, hogy az egyházi iskolákban ez kettős célt szolgált: „egyrészt a vallás elemeit és az erkölcsi ismereteket oktatták abból a megfontolásból, hogy híveik vallásos emberré nevelését már idejekorán elkezdjék. Ez természetesen az állam érdekeivel is egybevágott. Másrészt a falusi iskola fontos volt az egyháznak a papi utánpótlás szempontjából is.”¹⁴ A latin nyelv és a valláshoz kapcsolódó tantárgyak túlsúlya, uralma „a legfőbb cél szolgálatában állott, ti., hogy a tanulókból végül lekipásztor, e minőségben is minél tudósabb férfiu váljék.”¹⁵ A többi tantárgyra (számтан, mértan, német nyelv, magyar írás, történelem, földrajz, ének) jóval kevesebb időt és figyelmet fordítanak, és nem következetes, nem állandó a tantervben való szerepeltetésük sem.

A reformkor egyes nevelési eszméi – a latin grammatika korlátozása és helyette a gyakorlati élethez kapcsolódó ismeretek beiktatása, anyanyelvű tanítás a felsőbb osztályokban – a nagyszalontai iskolában is talajra találnak, és a 30-as évektől kezdve polgári vagy nationális osztályok néven olyan középiskolák csoportokat is szerveznek, ahol latint nem tanítanak.¹⁶ Jellemző, hogy népességük csakhamar a gimnáziumiaknak kétszeresére, háromszorosára ugrik.

A közgondolkodás megváltozását és egyben a szalontai partikula tekintélyének növekedését bizonyítja az a tény, hogy a XIX. század kezdetétől a gimnáziumi tagozatra egyre több vidéki, közöttük román nemzetiségű tanuló iratkozik be: 1848-ra arányuk eléri a 20 százalékot.

Annak ellenére, hogy az 1830-as évek előtt számtalan, az iskolaszervezés és irányítás gyakorlatából, valamint a megcsontosodott pedagógiai eszméből fakadó akadály nehezíti az oktató tevékenységet, ez a kis vidéki intézmény figyelemre méltó eredményeket mondhat magáénak. Elegendő, ha növendékei sorából megemlíjtjük az orvos, természettudós, költő, műfordító, nyelvész Földi János, a jogász és forradalmár Lovassy László, az ügyvéd és helytörténész Rozvány György, de mindenképp Arany János nevét.¹⁷

¹³ A nomenklatura tisztázása során Gere és Katona, valamint Nagy Sándor osztálynevezései mellett döntöttem, lévén, hogy Nagyszalontán ezeket használták.

¹⁴ Mészáros i. m., 125.

¹⁵ Nagy Sándor 1940, 56.

¹⁶ Gere és Katona 1896, 39.

¹⁷ Iskolánk jöhríréről még lásd Gere és Katona 1896, 32.

Mivel magyarázható ez az annyi nehézséget legyőző szellemi erő, a jobbratörő akarat? Véleményem szerint a feleletet három tényező együttes hatásában találjuk meg. Az első az európai iskolázás történetében egyedülálló protestáns intézmény: a vidéki rektorkodás és preceptorokodás úzusa. Ennek során a magyarországi anyaiskolák – esetünkben a debreceni Református Kollégium – frissen végzett vagy felső évfolyamú diákjai közül a legkiválóbbakat bízták meg azzal, hogy nyugat-európai akadémiát járt professzoraiktól szerzett ismereteiket azon nyomban és közvetlenül egy-egy vidéki partikulában gyümölcsöztessék.¹⁸ A másik ok a nagyszalontai eklézsiának 1732-ben kiadott, majd 1797-ben megújított, kibővített „Oskolai rendeletei, melyek szerint kívánnya a Fiúgyermekek taníttatását.”¹⁹ Ez a hatvannégy törvény pontosan körvonalazza a rektor, a preceptorok, a szolgatanulók és a diákok kötelezettségeit; a tanulással, magaviseletükkel, öltözetükkel, kevés szórakozásukkal kapcsolatos elvárásokat. Bizonyosak lehetünk abban, hogy ezek a szigorú szabályok – a lelkes és presbitérium állandó ellenőrzése miatt – nem maradtak hatástalanok. Ha pedig valaki a nevelői hivatásra méltatlannak bizonyult, vagy tudása, fegyelmezési módszerei miatt érte bírálat, „megbízatásának letelte előtt vissza kellett térnie az anyaiskolába tanulmányait öregbítendő.”²⁰ Végül, de nem utolsósorban szólunk kell a református egyház, közelebbről véve a szalontai nép áldozatáról, a közművelődés iránti fogékonyságáról. Annak ellenére, hogy herceg Esterházy taksás jobbágyai voltak, tisztességes megélhetést biztosítottak rektoruknak, a lányok tanítójának és 3–5 preceptoroknak. A megőrzött négy díjlevélből kitűnik, hogy a javadalomban szerepeltek állandó tételek (búza, fa, só, szőlőhasználat), minden egyes tanulótól pénz vagy gabonajárandóság; élelmészüket a sorkoszt (coquia) biztosította, és némi zsebpénzre számíthattak temetési szolgálatukból.²¹ Az átlagosat meghaladó szalontai jövedelem hatékony vonzóerőt jelentett a kollégium végzettjei számára: az iskola sohase maradt rektor és preceptor nélkül, sőt olykor választásra is nyílt lehetősége. Így gondoskodtak a minőségi oktatás személyi feltételéről.

¹⁸ Nagy Sándor 1940, 64.

¹⁹ Gere és Katona 1896, 18–24. A szerző (Dánielisz Endre) hasznosnak véli a nagyszalontai iskolai rendtartás – ma már nem hozzáférhető, alig ismert – törvényeinek újraközlését, hiszen ezek voltak azok a rendszabályok, melyek a diák, majd preceptor Arany János magartását megszabták, munka és pihenőnapjait, időbeosztását irányították. Ezért ezt a dokumentumot – *A N-Szalontai Ecclesiának 1797-ben Junius 27-kén tett Oskolai Rendelettel, melyek szerint kívánnya a Fiú-gyermekek taníttatását* – a szerző által a maihoz közelített helyesírással – a tanulmányt követő *Jegyzetek* 2. pontjában közöljük (szerk.).

²⁰ Nagy Sándor 1940, 64.

²¹ Dánielisz 1967, 124–125.

A régi iskolaépület

A ma emberét nemcsak Arany iskolájának szervezeti formája érdekli, de azt is tudni szeretné, milyen volt az épület, amelyben költőnk gyermeksége, ifjúsága kerek tíz esztendejét töltötte.

Sajnos, ezzel úgy vagyunk, mint a szülőházzal: csupán a telket és rajta álló utódját kereshetjük fel. Szerencsénkre a helytörténész Rozvány György személyes emlékei nyomán elkészítette az iskola magyarázattal kísért alaprajzát, majd a múzeum számára megfestette távlati képét.²² A továbbiakban ezek segítségével igyekszem az olvasó elé varázsolni e jó hírű mezőváros művelődésének bölcsőjét. Arany János elpusztult alma materét.

A homályba hullt időket felidézendő álljunk meg a református templom és a mai iskola között szerénykedő pionírkertben. Évszázadokkal ennek előtte ez a kis tér ugyanazt jelentette e település számára, amit a görögöknek az agora vagy a rómaiaknak a fórum. Itt zajlott le a némi kiváltsággal rendelkező hajdú lakosság közösségi életének számos eseménye. A Rozvány-festmény tanúsága szerint az iskolától jobbra, az utca másik sarkán a városházát találhattuk, ezért e kis térre állították a szégyenoszlopot és a derest, a törvény s a rend ellen vétők megbüntetésére. Pénteki napokon piacozni gyűlt össze a nép, a vasárnapi istentisztelet után pedig a „kürentálást”, az adás-vevések közhírré tételét hallgatták meg. A tér közepe táján volt az ásott közkút – rosszféle alföldi vízzel. Költőnk korában mellette állott a vízifecskendő a gyakori tüzesetek megfékezésére.

A templomkertet fal vette körül, s mivel védelmi szerep egyáltalán nem várt reá, a XVIII. század elején idetelepült görög kereskedők ehhez ragasztották, építették boltjaikat.

A térség déli oldalát a református fiúiskola határolta. Falait kezdetben paticsból vagy hályogból emelték, de az Arany-korabelit már téglából rakták. A telken a három épületcsoport megközelítően U alakban helyezkedett el, és szinte körülzárta a tágas felső udvart. Ennek közepe táján egy nyurga oszlop magasodott az iskolába hívó kisharang számára, „mely alatt a csengő szólama mellett a nagyon bűnös tanuló megvesszőztetett” – tudósít Rozvány György.²³

A teleknek a térre néző északi vonalát kerítés zárta kapuval, utcaajtóval, ahol a janitor, „egy diák folyvást őrt állott a tanórák alatt”. Két oldalt egy-egy befelé hosszan elnyúló, náddal fedett, gerendaoszlopos, tornácos épület. A képen inkább hajdúsági parasztháznak néznők, mint iskolának. Az udvar mélyén egy

²² Gere Ferenc a gimnázium történetének megírásához készülve kéri fel Rozvány Györgyöt, Nagyszalonta mezőváros monográfiájának szerzőjét, hogy ismertesse az iskolának 1848 előtti, tehát Arany-korabeli állapotát. Ekkor készül el az alaprajz, amit Gere könyve függelékében közölte. (Az iskola alaprajzát lásd a *Jegyzetek* végén.)

²³ Gere és Katona 1896, 110.

alacsonyabb házikó szerénykedik. Ez az abecisták, a betűvel ismerkedők hajléka. Mindig ők vannak a legtöbben. A bal oldali épület három udvari termében a syllabizálókat, a lectorokat és a donatistákat találjuk, az utcára tekintő nagy classis viszont a rektor és a latinisták birodalma. Egyetlen helyiség a hat csoport számára.

A jobb oldali traktus külsőleg az előbbihez hasonlít, de valójában ez a tanszemélyzet szállása: mivel nem épült ki az utcára, eléje virágoskertet varázsoltak a tanulók. A tornácról rektor uram hivatalába lépünk: ebből nyílik hálókamarája. A folyosó következő ajtaja a culinába vezet, ahol a preceptorok között a sorkosztot szétporciózzák. Jócskán jut belőle a mendikásoknak, a szolganulóknak is, akik egyébként itt, a konyhában laknak. Végül szólunk a 4–5 segédtanító szobájáról, a virtuskodó legénykéék csínjeinek színhelyéről. Hátsó ablaka az alsó udvarra, a kicsinyek játszóhelyére néz. Titkos esti kiruccanásaikhoz ezen át közlekednek, nehogy rektorukba botlódjanak.

Ezzel a kisudvarral átellenes oldalon van az igazgató nagyobbik kertje, ahova – jó idő esetén – egy-egy latinos csoport tanulni lehúzódhat. Végül, a sövénykerítés határolta telek lábában náddal rejtve az árnyékszék, a szabad „ürhely”.

A XIX. század növekvő oktatási követelményeinek meg nem felelő régi scholát 1845-ben, Arany János jegyzősége idején lebontották. Helyén emeltette a református egyház 1846–1847 között azt az eleminek és gimnáziumnak szánt épületet, amely azóta is e város nevelésügyét szolgálja; napjainkban román és magyar alsó tagozatos gyermekek második otthona.

E tágas telek irodalomtörténeti jelentőségét ma a bejáratnál elhelyezett kényelvű márványtábla így összegzi: „Pe acest loc a fost școala în care ARANY JÁNOS a învățat și a funcționat ca învățător 1823–1833; 1836–1839.” – „E helyen állott az az iskola, amelyben ARANY JÁNOS tanult és tanított 1823–1833 és 1836–1839 között.”

Ezek után idézzük fel az emléktábla jelezte évek eseményeit: a kis Arany János iskolai forgolódását előbb tanulói, majd tanítói minőségében.

A kisiskolás

A Nagy-Kölesér utca poros udvarai mindig hangosak voltak a gyermekzsivajtól. Alig akadt olyan parasztcsalád, ahol ne futkározott volna egy fészekaljnyi „kiscseléd”. A legkisebbek azzal szórakoztak, hogy az aprójóságokat kergették, lovacsázásukkal porfelhőt húztak maguk után, esős időben pedig sárgolyókkal górálták egymást. A nagyobb leánykák csörccsönöztek, a fiúk meg bigéztek. Az utca közepe táján lakó Aranyék Jani fia csak elvétve keveredett közéjük. Őt írástudó édesapja még pendelyes korában megtanította a betűvetés

tudományára, s így inkább behúzódott a kemence zugába, vagy nyáron kiült a terebélyes eperfa alá, és olvasta a bibliai történeteket, a zsoltárokat, lapozgatta a kalendáriumot és a mestergerendán megbúvó ponyvafüzeteket. A nyugodt természetű, csendes kis gyermeket annyira hatalmába kerítette a betű varázsa, hogy amikor iskolába adják – s most idézzük az ő szavait –, „már nemcsak tökéletesen olvasni, de némi olvasottsággal is bírtam”. Ez idő tájt történik az ő másságának, a többi gyermektől igen eltérő képességeinek előszöri feltűnése. Rozvány Györgytől tudjuk, hogy amikor a hatéves Janika pendely helyett rövid inget, bő gatyát és lájbit kap, átalija a templomban édesanyja, az asszonyok közé ülni, és feloson a karzatra, az iskolásokhoz. Itt pillantja meg Csere József kántor az ismeretlen, csöppnyi, de már zsoltárból éneklő kisfiút: azonban nem marad meg a csodálkozásnál, hanem „kézen fogva az oskolába vitte és bemutatta a rektornak súgván, hogy ily csoda gyermeket még nem látott. A rektor Janikát egyből-másból kikérdezte, vele olvastatott. Ez kitűnően s értelmesen felelt mindenre, sőt még a latin ’Miatyánk’-ot is elmondotta, megjegyezvén: „ezt is atyámtól tanultam”.²⁴

E felfedezés nyomán írja be 1823 tavaszán Szabó Károly rektor a kis Arany Jánost a schola reformata diákjai közé, „hova módnélkül vágytam – vallja a költő –, s a mi nem erős testalkatom s a szülék féltékenysége miatt csak 6-ik esztendő koromban történt”.²⁵ Eddigi tudásvágyát jóindulattal, de ösztönösen elégitette ki családi környezete s a Kölesér utcai szomszédság, az öregektől hallott mesék, rigmusok, a népi hiedelmekkel, szokásokkal összefonódó kálvinista hit; olvasószomját csillapították a keze ügyében levő vagy felkutatott valóság kiadványok és népkönyvek. Ez a bolondos április azonban fordulatot hoz kicsiny életébe: mostantól kezdve arra hivatott emberek irányítják tanulmányait, vigyázzák lépteit, amelyek – s ez már az első találkozásnál, az ismerkedésnél kétségtelenül megmutatkozik – e mezőváros határain túlvezetnek.

Egyelőre azonban abecista nebulóként vonul be századmagával a septimákra váró „kis ház”-ba. A látvány meglehetősen lehangoló: sivár meszelt falak, ütött-kopott bútorok, örökké recsegő padok és dobogóra emelt tanítói asztal. Szigorú sötétben tekint rájuk a nagy fekete tábla, mellette kréta s a törléshez való nyúlláb. Igaz, a kicsinyek ezt alig használják. Legfontosabb tanszerük egy

²⁴ Rozvány György: Arany János életéből. Az emlékiratot folytatólagosan közölte a Nagy-Szalonta és vidéke c. hetilap. Az idézett esemény az 1890. jan. 19-i számban olvasható.

²⁵ A. J. kk. XVI. k. 555. – Aranynak e némileg restelkedő mondata bizonyára sokakban felvetette a kérdést: a XIX. sz. elején valójában hanyadik életévétől számított a gyermek iskolaérettnek? A protestáns iskolákról tudjuk, hogy a fiúkat és leányokat hatéves koruktól fogadták be, de a testileg, szellemileg fejlettebbeket egy évvel korábban is. (Mészáros 1958, 95.) Ez utóbbi tényre céloz Arany, amikor kissé szégyenkezve említi szüleinek őt féltő késedelmét.

terjedelmes papírlap. Erre rajzolta szép kalligrafikusan az ábécé betűit az egyik ügyes preceptor. Egész éven át ezt olvassák kórusban: a, á, bö, cö, dö ..., míg valamennyi kis kobak be nem fogadja a kacskaringós betűképeket. Azonban leírásukra vagy éppenséggel olvasásukra senki sem vetemedik. Arra csak a következő esztendőben, a collectorok vagy syllabizálók osztályában kerülhet sor. Nemhiába nevezik őket „szoktató” csoportnak, hiszen iskoláskor előtti nevelői intézmény híján ez pótolja a későbbi óvodát. Persze, a nap legnagyobb részét az imádságok, bibliai történetek elemzése (mechanikus memorizálása), zsoltárok éneklése tölti ki.

Sajnos a beíratási és jelenléti naplók elpusztultak, és a költő sem említi: időzött-e egyáltalán az abecisták között. Mivel nemcsak ennek az évnek, de a rá következőnek is még otthon elsajátította a kötelező anyagát, itt-tartózkodása igen rövid időre terjedhetett, ha egyáltalán átlépte a classis septima küszöbét.

Ezzel pedig teljes esztendőt nyert, és egyből a sextában találta magát. Az iskolakezdő kisdíák helyzetét, lelki megpróbáltatását nem nehéz magunk elé idéznünk. Az eleddig magányos, kevés szavú, bátortalan Janika máról holnapra zajos, huncutkodó, nála erősebb, fejlettebb fiúk társaságába csöppen. El is veszne a nagy tülekedésben, testi gyengeségén felülkerekednének az erősek, a nagyhangúak, ha valami többletet nem hozott volna magával. Olyat, amivel amazok nem rendelkeznek, de amivel ő – aki „vézna, ügyetlen testi dolgokra” – sokszorosan föléjük nő. S ezt fiatal preceptora, a Gáborjából ide került Dévai Bálint²⁶, nemcsak felismeri benne, de a legteljesebben értékeli is. „A tanító megpróbálván, rögtön, a mint felvittek, elsőnek tett osztályában, s e helyet folyvást megtartottam” – emlékezik a költő kezdeti sikerére.²⁷ Pedig nem kerülhetett

²⁶ Dévai Bálint (1803–1882) 1822. március 30-án „subscribált a schola N-Szalontaiensis” új preceptoraként. A reá következő esztendő áprilisában a sextákat (a mai II. elemít) tanítja, s ekkor kerül elébe Aranyék Jánoskája. Haladásának, tudásának elismeréseként a kisfiú már ősszel a quintába (III. elemibe) léphetett volna, de gyöngye testalkatú lévén, szülei kértére visszatették a sextába (Voinovich I., 1929, 17). Így az induláskor szerzett előnyt elveszti, és két évet tölt Dévai Bálint keze alatt, akit igen megszeret, és őszintén tisztel. Ékes bizonyítéka ennek a 12 éves gyermek hozzá írott levele, amelyet a klasszikus költő zsengejeként, korán feltörő tehetsége bizonyítékaként tartunk számon (A. J. kk. VI. k. 197–198., valamint XV. k. 7–8.). Pár év múltán Balogh Péter szalontai esperes Dévait a 11 km-re fekvő Árpád faluba helyezi rektorának. Ide gyalogolt el a kis költő egy kaska szőlővel és a kétrébe hajtott lapra írt versével, amit a szívének őszinte vallomásával zárt: „nem felejtetem el azokat a jótéteményeket, a mellyeket közlöttél velem, mikor hűséges tanítóm valál, csak nem felejtetem azokat az ajándékokat, a mellyekkel dajkálkodtál velem, mint az édes anya az ő gyermekével.” (A. J. kk. XV. k. 8., III. 499. és 814.) – Egyébként Gyöngyösy külön is foglalkozott Arany szalontai tanítóival és rektoraival: Adalékok Arany János életéhez. 1905, 756–758.

²⁷ A. J. kk. XVI. k. 555.

akárki az első pad szélére. Ez csak az eminensek eminensét illette meg.²⁸ Rangot és tekintélyt adott tulajdonosának, de kötelezettséget is rótt reá: tanítójának jobb keze, állandó kiségitője, szinte helyettese kellett legyen. És a mi kis Janikánk becsülettel, jó lelkiismerettel tett eleget az elvárásoknak.

Ekkor már Szalontán is javában alkalmazták a Bell–Lancaster-módszert. Ez azt jelentette, hogy a legjobb diákok monitorként foglalkoztak a többiekkel, a gyengékkel: beléjük sulykolták az ismereteket, gyakorolták, majd kihallgatták a leckét. A sextában az előzőleg keserves kinnal megtanult betűket kapcsolták össze valahogy így: „a tanító felírta a táblára: *gomb*, s meg sem lepődött, amikor az egész osztály karban, vagy a táblához kiszólitott gyámoltalan gyermek a talányt így fejtette meg: *göömöbö*. Most hát a melléköngék hangoztatásáról kellett a gyermeket leszoktatni. S mikor a tanító ebben is elfogadható eredményt ért el, áttért az írás tanítására, igazában a betűk és szók másoltatására, míg végre ennyi mesterkedés után a gyermekben az írás és olvasás valahogy tudatosult”. – Minden egyes betű alakjához, rajzolt elemeihez – az asszociálás, a könnyebb megjegyzés érdekében – ilyen „mondókát” társítottak: „egy igyenes egy punktummal: i; egy igyenes gácsérfarkkal: rö; felfelé a szára, jobbrul a pofája: bö; felfelé a szára, balrul a pofája: dö; lefelé a szára, jobbrul a pofája: pö.”²⁹

Már említettem, mivel a szalontai iskola egyházi jellegű volt (de a községek sem igen különböztek ezen a téren), elsődleges célja a vallásos nevelés. Elemi fokon a rendelkezésre álló idő harmadát-negyedét a bibliai történetek s a valláserkölcsei ismeretek töltötték ki. A módszer a könyv nélküli, a gépies memorizálás, a kórusban való gyakorlás. „Például a kátétanításban ezt az eljárást követték: a tanító a tanítványnak mindenekelőtt a kérdéseket rágta a szájába; s miután meggyőződött róla, hogy azokat már valamennyien tudják, áttért a feleleteknek hasonló módú beemlézésére. Mily csekély szerep juthatott így az értelemnek s méginkább a szívnek.”³⁰

A logikus gondolkodás nevelését még az arra legalkalmasabb számtantanítás sem segítette elő. A septimában a tananyagot szóbeli számlálással kezdték, amit

²⁸ A helyesen értelmezett versengés évszázados gyakorlata volt a diákok tanulmányi eredmény szerinti ültetése. A legjobbak az első és második padsort foglalták el. A visszaesők, ellustulók hátrább kerültek, helyet cseréltek a törekvőkkel, feljavulókkal. (Gere és Katona 1896, 197.) – Az elemi osztályokat jómagam is Arany iskolájában végeztem, ahol a két világháború közötti időben is ugyanez maradt az ültetés rendje. A legértékesebb hely az első padnak a katedrától számított jobb széle. Aki ezt kiérdemelte, az volt az „elsőben az első”; őt követte az „elsőben második”, az „elsőben harmadik” stb. folytatólagosan a következő padsorral, azaz a „másodikban az első, ...második” stb. A leggyengébbek, a hátul ülők értékmérője az „ötödikben negyedik, ...ötödik, ...hatodik” volt.

²⁹ Idézetek: Nagy Sándor 1940, 116, és Debreczeni István: *Arany János hétköznapjai*, Bp., 1968, 11.

³⁰ Nagy Sándor, i. h.

követett a számok leírása, majd a második osztályban az összeadás. Ebben az időben már jelentek meg módszertanok, így a matematika tanítását elősegítő munkák is.³¹ Azt azonban nem tudjuk, hogy ezek valamelyike eljutott-e Szalontára.

A hatástalan metódusok alkalmazása miatt még ezt a kevés ismeretet is sok és feleslegesen pazarolt energiával lehetett az apróságok kemény koponyájába sulykolni. A preceptorok – maguk is diákok vagy imént volt rétorok – tovább éltették a náluk dívott nevelési eljárásokat. Némi pedagógiai és metodikai ismerethez csupán a mindennapi gyakorlatból, empirikus úton jutottak. És kisegítők, a monitorok? Azt tették, amit tanítóiktól láttak.

Ilyen türelmet próbáló, megértést beleérzést kívánó megbízatás nehezedett a kis Arany vállaira, mihelyt a classis sextába lépett: „iskolába feladva ... azonnal segédtanítóul alkalmazott, keze alá adatván 20–30 gyermek, a még alig 6 éves gyermeknek.”³² És ez a teher le nem került róla, míg búcsút nem intett a szalontai scholának.

Míntha személyesen neki szólna a római bölcselő és pedagógus, Seneca tanácsa: „docendo discitur” – másokat tanítva tanulj! Sorsa és körülményei úgy hozták, hogy a kezdet kezdetétől ezt tette, kettőzött szellemi igénybevételt, felnőtt felelősséget és sok-sok toleranciát igényeltek tőle. (Gyakorló és tapasztalt pedagógusként elismerő csodálattal hajtok fejet a hajdan volt kisdiaák előtt, aki egyszeriből annyi tanulóval bajlódott, mint napjaink bármelyik okleveles tanítónője.) Erre nem is lett volna alkalmas más, csak az, aki olyan szellemi adottságokkal és érzékeny lélekkel lép az életbe, mint ő, s akit olyan erkölcsi és jellembeli értékkel bocsát szárnyára családja, mint tették a szegénységükben is becsületeseknek, a sorozatos csapások között hívőknek maradó édes szülei.

Ám a „docendo discitur” kettős igénybevételének előnye is megmutatkozott: felszínre hozta belső energiáit és önmaga számára nyilvánvalóvá tették hajlamait, egyéni adottságait. Amint érett korában vallotta: „az itteni iskolában tanítva tanult a legtöbbet”³³, ennek köszönhette ismereteinek világosságát és rendszerességét, felfedezte az önálló nyelvtanulás sikert ígérő módzatait. Az a folyamatos önművelés, amely teljes életútját jellemzi, s amellyel majd százszorosán pótolja félbeszakadt főiskolai tanulmányait, ezeknek az éveknek a pozitív reflexeiben gyökerezik.

A fáradhatatlan szorgalom és az olthatatlan tudásszomj – formálódó jellemének korai és kétségtelen alkotórészei – ráépül és szorosan összefonódik a

³¹ Oláhné Erdélyi Mária. *Matematikai tankönyvek a két Ratio idejében (1777–1848)*. Pedagógiai Szemle, 1977, 11. sz., 1028–1036. A jelzett évtizedekben használt tankönyvekről lásd a *Jegyzetek* 3. pontját.

³² Rozvány György: *Arany János életéből*. In: Sáfrán 1960, 135.

³³ i. h.

parasztőseitől, szüleitől örökölt idegrendszeri sajátosságokkal, a veleszületett adottságokkal. Utóbbiak alkotják azt a virtuális alapot, amelyre – a sors adta és a maga vállalta tevékenység nyomán – nagyszerű és különleges képességek épülnek. Az elkövetkező évtizedek során mindezek ötvözete a lángelme műveiben fog testet ölteni.³⁴

Azonban egyelőre a kis Janika nem több, mint helyi kuriózum. „A többi tanítók, s a növendékek a nagyobb osztályokból, sőt külső emberek is, csudámra jártak – írja önéletrajzában –, s én nem egy krajcárt kaptam egy vagy más produkcióm jutalmául.”³⁵ Miért is ne ámultak volna, amikor ez a vékonyka, hatéves kisfiú zengő latin nyelven fújja a Pater nostert és a Credót, és jókedvében vagy felkérésre bármiről verset fabrikál. A krajcárka is kapóra jön, mert a szülői ház porig ég (atyja az istállóból eszkabál évekig tartó szükségglakást), nagy a szegénység, s a jutalomból talán vásárolhat néhány ívpapírt irkának. Tankönyvre nem telik. Vétek is volna pénzt adni érte, hiszen ő már annál többet tud. Írószerszámát – az elhullott libatollat – megszerzi maga, a tintát pedig a csertölgy kérgéből vagy gubacsából, esetleg arábiai gallusból és ecetből apja segítségével keveri.

Gondokkal tűzdelt sikerélménnyel búcsúzik a classis sextától és el nem felejthető kedves preceptor urától, Dévai Bálinttól, akinek keze alatt két esztendő telt. No, nem osztályismétlés miatt, hanem szülei kérésére, mivel „gyöngé testalkatú volt”. Így, amit a kezdésnél nyert, visszaszolgált a iskolájának. 1824 november elsejétől már a classis quintába jár, és a batizi Cséke Lajos tanítványa.³⁶ Városszerte lectoroknak (olvasóknak) nevezik őket, és a felettes tanügyi hatóságok is ehhez igazították az elsajátítandókat. Ez döntő többségében vallásos ismereteket és könyveket jelentett, de a reformkor, a haladó írók és politikusok hatására ez idő tájt már feltűnik néhány közhasznú ismeret. Ilyen például a nemzedékeket kiszolgált Hármaskis Tükör³⁷, amely a szent históriákon kívül földrajzot és történelmet is magába foglalt. Tudomásunk van a következő, Debrecenben használt tankönyvekről is: A legnevezetesebb természeti dolgoknak esmérati, Compendium Grammaticae Hungaricae. Számvetések mestersége, Psalterium.³⁸ Sajnos, azt meg nem mondhatjuk, eljutottak-e ezek Nagyszalontára, mivel ekkortájt a Református Kollégium tantervei az ingadozás, változás időszakát élte. Eligazodásukat még inkább megnehezíti az a tény, hogy éppen Arany János diáksága idején folyt a harc a pedagógiai újítások érdekében

³⁴ Roșca, A. – Zörgő B: *A képességek*. Bukarest, 1973, 13–43.

³⁵ A. J. kk. XVI. k. 555.

³⁶ i. h.

³⁷ Gere és Katona 1896, 29. Gyöngyösy 1901, 32. – Cséke Lajos 1822. március 30-án érkezett Nagyszalontára Dévai Bálinttal együtt.

³⁸ Nagy Sándor 1940, 174.

az 1806-os Ratio Educationis hívei és az évszázados keretekhez ragaszkodók között. A helyi körülményeket és lehetőségeket, a mikrotársadalmi mozgásokat ismerve joggal feltételezhető, hogy a deák nyelv kizárólagos uralma Szalontán is ekkortájt történik meg, és helyt kap a természetrajz, a történelem és a földrajz tanítása. A latin, amellyel a III. elemitől kezdve minden kisdiákot gyötörtek, már csak azok számára kötelező, akik gimnáziumban kívánták folytatni tanulmányukat. Mivel Jánoskát atyja papnak szánta³⁹, ő okvetlen az utóbbiakhoz csatlakozott. Preceptor uramnak velük külön kellett foglalkoznia. A Bell–Lancaster-módszert alkalmazva munkájában számított a monitorok közreműködésére, közöttük olyan ügyes és tehetséges tanítványára, mint a kis Arany János. Pedig erre a csenevész gyermekre egyre több teher nehezedik; társai okítása mellett magának is megszaporodnak teendői; a quintában meglehetősen sokat írnak: házi feladatokat, és tankönyvek híján ezeket pótló szövegeket, latin diáriumokat, szöszedeket. Aztán a kisparaszti gazdaságban napról napra akad olyan munka, amit egy nyolcéves fiúnak illik elvégeznie. Váltig kímélnék kedves szülei, de hát ki terelgesse a kisrucákát a Kölesérre, vagy ki biztassa a csordából hazatérő tehénkét egy kis utólegelésre, ha nem ő. Szegénységük és a helyi szokás egyaránt ezt kívánja; a szomszédok és gyermektársai is megszólnák, ha nem így cselekednék. De a könyveket imádja, és most éppen a lectorok osztályába jár. Mit tehet? Olvas a legelőn, az árokparton, és félszemmel oda-odapillant a jószágokra. Akkor érzi magát a legjobban, ha elbújhat a szalmakazal mögé, és senki sem zavarja. Ezekre az esztendőkre emlékezve írta a költő: „minden könyv, ami a kezem ügyébe került, mohó vággyal lőn felemészttve. Gvadányi, a Hármas história (Halleré), Erbia, s több e féle dolgok, Decsi Osmanographiája, Fortunatus s mit és tudom miféle grapsák a ponyva irodalom egész özönével együtt, az egész városban felkutatva, olvasatlan, kétszer, háromszor is ...”⁴⁰

1825 őszén a classis quartába lép. Preceptora a belényesi születésű és három éve itt szolgáló Deretskey Benjámín; rektora csak tavasszal fog változni, amikor a drága jó Szabó Károly helyét Szabó József foglalja el.⁴¹

Az előző évi tantárgyak a donatisták (IV. elemi) órarendjében is szerepelnek, a latint pedig komolyabbra fogják. Könyv kell hozzá, meg egy szótárfeleség. Nagy baj ám, mert ismét gyenge volt a termés, efféle nem futja. Végül 22

³⁹ Gyöngyösy (i. m. 20.) tévesen állítja, hogy „édesapja Janikát fiskálisnak taníttatja”. – A költő maga vallja: „öreg szüleim belőlem papot vártak”. Keresztury Dezső: *Így élt Arany János*. Bp., 1974, 14.

⁴⁰ Arany gyermekkori foglalatosságaihoz fűződő helyi hagyományokat Szendrey Zsigmond jegyezte fel és publikálta: *Arany János a szalontai nép emlékezetében*. 1914.

⁴¹ Gere és Katona 1896, 29–30. – Gyöngyösy – jórészt szájhagyományra alapozva monográfiáját – Derecskey preceptor nevét tévesen Józsefként tünteti fel. Szabó József rektort úgy mutatja be, hogy „nem sokat törődött iskolájával. ... az iskolát Arany nyakába csapta, s neki egyszerre rektori és preceptor teendőket kellett végeznie.” – Szabó József később lelkesként Gesztre került. Itt mélyült el barátsága a Tisza-családnál nevelősködő Arannyal.

garast mégiscsak összekapar valahogyan, és a két liber scholasticust meg is találja a ponyván az októberi őszi vásárban.

A „Deák tör'sök szók magyar jelentéseikkel együtt az alsó oskolák számára” napjainkig megmaradt. Megőrizte a vigyázó kegyelet, hiszen fedőlapja belsején olvashatjuk a kis poéta sok-sok rigmusának egyikét, az elsőt, amit az idő malma meg nem őrölt:⁴²

*Ha akarod tudni
Ez könyv kié légyen
Az Arany Jánosé
Ki soká éljen.*

Kisdiákos klapancia, vagy amint későbbi önmaga minősíti: „Az első gyenge 'Kis Tükör' modorban / Nyolcéves gyermek dadogása volt.”⁴³ Az utókor számára drága emlék, mert a messze világitó szellem kezdeti szikráját őrzi meg.

A donatisták tananyagából szeptemberben levizsgázik, ezzel azonban nem mond búcsút a scholának, mint a legtöbb társa, hanem a rangot adó nagy klasziba készül. Visszatekintve a rudimentisták között töltött időszakra, jóleső érzéssel állapítja meg, hogy „az iskolázás folyvást sikerrel haladt előre.” Ezt Voinovich Géza is igazolja: Arany „negyedfél év alatt végezte a négy alsó osztályt.”⁴⁴

Érdekes, sőt fontos lenne tudnunk, mit is tanult ez idő alatt a szalontai kisdíák. Sajnos, „eme régi korból a birtokunkban megmaradt kevés adatok nyomán nemhogy valódi rendes tantervet felmutatni, de még a tantárgyakat megnevezni sem vagyunk mindig képesek” – vallják iskolánk első monográfusai.⁴⁵ Közismert viszont, hogy a partikulák lényegében az anyaiskolák tanterveit és módszereit alkalmazták. Eligazításért tehát az 1770-ben kiadott és még ekkor is érvényben lévő debreceni Methodushoz fordulunk, amelynek egyik fejezete (Instructio pro Praeceptore Elementariu) az alábbiak elvégzésére kötelezte az elemisták tanítóját: a kisgyerekek megismerése és megnyerése az iskolának; betűk, „syllabizálás”, majd folyamatos olvasás; írás utánzással, hangoztatással; ábécéskönyv, katekizmus, bibliai történetek olvastatása; „kívülről megtanítani a

⁴² A. J. kk. VI. k. 197. A kiadásban tévesen „E könyv” szerepel „Ez könyv” helyett.

⁴³ A. J. kk. III. k. 196. Idézet a Bolond Istók II. énekének 117. versszakából.

⁴⁴ Voinovich 1929, 178. Kitérnék itt egy, az irodalomtörténészek által sem azonosan értelmezett kérdés tisztázására: hány népiskolai osztályt végzett Arany János? Ismerve a XIX. sz. eleji szalontai schola szervezeti felépítését, valamint az idős költő följegyzéseit keresztlevele hátán (Voinovich i. h.), kijelenthetjük: Arany négy elemi járt ki három és fél év alatt. Mivel a hazulról hozott ismeretei meghaladták az ábécisták színvonalát, feltételezhetően mindjárt a másodikba lépett. Ezt gyenge fizikuma miatt megismételte. A II. és IV. osztály anyagához másfél esztendőre volt szüksége. A hat hónap előnyt 1828-ban veszíti el, amikor a „folytonos váltóláz miatt” (malária) a novitius syntaxista osztályt (a III. gimnáziumot) kétszer járta. Arany János tehát 1923 áprilisa és 1833 szeptembere között szülővárosában tíz osztályt végzett.

⁴⁵ Gere és Katona 1896, 35.

Miatyánkot, alkalmi imádságokat, a katekizmus könnyebb kérdéseit; kisebb imádságokat a gyerekek maguk is fogalmazzanak. A bibliai történeteket a tanító fejtse ki saját szavaival is; a gyerekek legyenek képesek ezeket legalább részben a maguk módján megismételni; olvasott és hallott szöveg alapján kérdésekre válaszolni”; az éneklés elemeinek, zsoltároknak és egyéb egyházi énekeknek tanítása; „a számtanból tanulják meg az első alapműveleteket: a számlálást, a példák azonban ne menjenek túl a 10 000-en”; római számjegyek; latin nyelvi kezdő ismeretek.⁴⁶

Bár röviden, mintegy összefoglalóan érdemes kitérnünk a német nyelv iskolai tanításának kérdésére. Az első Ratio Educationis 91. és 94. paragrafusa úgy intézkedik, hogy a városok és mezővárosok (urbs et oppidum) iskoláiban a németnek tantárgykénti bevezetése kötelező. A protestánsok – törvényben biztosított tanügyi önkormányzatukra hivatkozva – ennek ellentmondtak; megítélésük szerint a Habsburg-ház ezzel a törvénnyel a felekezetek önállóságát és az egész nemzet létét, függetlenségét veszélyeztette. Ellenben kapcsolatteremtő és kultúrát közvetítő eszközként elfogadták a középiskolák számára. Ezért tanították Nagyszalontán is a III. gimnáziumtól kezdve. Ez a harcias szembefordulás a némettel és a latinista hagyományokhoz való maradi ragaszkodás azok jószándékát is keresztelte, akik magyar nyelvtant kívántak a kisdíákok kezébe adni. E huzavona pillanatnyi helyzetének és kimenetelének bizonytalansága miatt nem tudhatjuk, vajon Arany János eleddig tanult-e kötelezően magyar nyelvtant.

A népiskolai tanterv illetően való részletes tárgyalását már azért is szükségesnek tartottam, mert néhány év múlva a preceptor Arany Jánosnak ugyanezt kellett megtanítania a reábízott nebulókkal.

A latin iskolába való beiratkozáshoz bizonyítványhoz nem volt szükség, de az előző osztályok elvégzésének, ismeretanyagának elsajátításáról vizsgán kellett számot adniuk. Ez valójában két részből állott: a zárt vagy hivatalos és nyilvános exámenből. Az előbbi lefolyását iskolamonográfiánk lapjairól részletesen megismerhetjük: „a tanév vége felé megjelent az egyházmegye főnöke, az esperes többnyire egy tanácsbíró kíséretében s a helybeli lelkészt és néhány presbitert magához véve meglátogatta s megvizsgálta az intézetet. Elő kérte a tanártól az egész terjedelemben kimutatott, részletesen összeírt tantárgyakat s ezzel a névsort ... Az így előterjesztett tantárgyakat a tanulóktól lehetőleg egész terjedelemben kikérdezte, s így szerzett tapasztalatát részint saját naplójába, részint a lelkészi hivatal évkönyvébe bejegyezte, ugyan e tapasztalatát a legközelebbi egyházkerületi gyűlésen reformálta ...” Ezt követte az ünnepségszamba menő megvizsgálás, amely a kijelölt vasárnap délutánján a szülők és városi és

⁴⁶ Nagy Sándor 1940, 134–135. Bővebben Mészáros István: *Népoktatásunk 1553–1777 között*. Bp., 1972, ELTE Neveléstudományi Tanszék.

egyházi vezetők jelenlétében, a templomban zajlott le. Utóbbiak kérdéseket is tehettek fel. Ez a közszereplés méginkább rendszeres munkára ösztönözte a pedagógusokat, tanítványaikat pedig erőfeszítésre, folyamatos felkészülésre.⁴⁷ A kis Arany Jánost nevelői eddig is meglehetősen gyakran állították a nyilvánosság fényébe; bizonyára most sem okozott gondot, izgalmat „megvizsgálása” a donatisták egész évi anyagából. Tudását, szorgalmát, magaviseletét megérdemelten „eminens”-nek minősítették.

Osztályából vajon hányan folytatták tanulmányaikat a gimnáziumi tagozaton? Pontos választ erre nem adhatok, de némileg útbaigazít a neveléstörténet. „A legtöbb kisvárosi és falusi partikuláris iskolából a nebulók zöme az elemi ismereteket tanulta meg, megtoldva a latin névszó- és igeragozással, azután kimaradtak.”⁴⁹ Tudva azt, hogy Nagyszalontán a hat latinista osztály összlétszáma ötven körül mozgott, a declinisták tíz-tizenkettőnél többen nem lehettek. Ennyi pedig kikerülhetett a még oly vékony értelmiségi-kereskedő-tehetős gazda rétegből. Mit keresett hát közöttük a földhöz ragadt taksás jobbágy madárcsontú gyermeke? Minden eddigi értékelést túllépő tisztelettel tekintünk az öreg és néhez sorsú szülők merész elhatározására, majd konok kitartására, amellyel az újból és újból felbukkanó akadályokat maguk alá gyűrték. Leég szalmatető házuk, száraz esztendő dézsmálják tízholdas „birtokuk” termését, a legnagyobb szükségben elhullanak a jószágok, de ők nem adják fel a harcot, nem válnak hűtlenné álmukhoz; fogyó erejük megfeszítésével emelik maguk fölé a tizediket, a legkisebbet. Legyen ő más, legyen több és tekintélyesebb, mint parasztlődei. Törjön ki az Aranyok fosztottságának évszázados láncolatából: váljék honorációrrá!

A kisdíák mindebből még keveset ért, de kifinomult lelkével megérzi: szülei nagyon szeretik, és sokat várnak el tőle. Nem is hagyja őket cserben: tanul, olvas, másokat tanít, hogy megfeleljen elvárásaiknak. S ezt még inkább bebizonyítja az elkövetkező esztendő során.

(Forrás: Dánielisz Endre: *Arany János a szalontai iskolában*.
Budapest, 1992, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum)

⁴⁷ A szalontai fiúiskola diákjainak évközi ellenőrzéséről. L. Gere és Katona 1896, 40–41.

Jegyzetek

1. Az alsó fokú osztályok száma és elnevezése

Az alsó fokú osztályok számát és elnevezését illetően az iskolatörténetek igen eltérő adatokat közölnek. Némileg ezt a valóságos helyzet hozta magával, hiszen időnként és helységenként csökkentették vagy összevonták az osztályokat, máskor megelégedtek két kezdő csoport fenntartásával. – Az 1806-os, második Ratio Educationis ugyan meggyőző munkára ösztökéli a falusi lelkészeket, hogy „a fiúk és leányok hatéves koruktól menjenek iskolába; aki jobb tehetségű, az előbb is mehet, de a gyengébbek is tizenkét éves korukig végezzék el az iskolában a tananyagot.” (Mészáros 1968, 67)

A protestáns tanügyi vezetők – önállóságukat hangsúlyozandó – nem fogadták el az osztrák állam ajánlásait. Ennek ellenére az 1807-ben kiadott debreceni Ratio Institutionis „a kezdő gyermekek már meglévő két osztályához még kettőt kívánt szervezni azok számára, akik nem tanulnak a latin iskolákban, hanem a földművelésre, a kézműves-ségre, a kereskedelemre vagy a világi élet más pályáira készülnek.” (I. m. 92) „A debreceni Ratio négyosztályos elemi iskolája papíron maradt: a községek és városok pedig inkább a latin iskola keretében szervezték meg az elemi osztályokat.” – Nagyszalontán a reformkori haladó nézetek hatására a vezetők műveltségének és a lakosság áldozatvállalásának köszönhetően 1806 után megerősödik a latin iskola négyosztályos előzménye: felöleli az iskolakötelesek nagy többségét, és sok hasznos ismereteket iktat be a tananyagba. (Dánielisz 1967, 44) – Az osztályok elnevezésének megállapításához forrásul használt mű: Gere és Katona 1896, 33–40., 110 lapjai.

A XVIII–XIX. századi iskolaszervezési és rendtartási szakszókincs a latinon alapult. Például a népiskolai osztályok neve az adott gyermekcsoport legfontosabb foglalkozását fejezte ki, vagy a fölöttük lévő három latinista osztálytól lefelé tartó sorszámot viselte. Így lett a mai I. elemi – classis septima (= hetedik) vagy szoktató, illetve abecista osztály; a II. elemi – classis sexta (= hatodik) vagy syllabizálók (syllaba, -ae = szótag), azaz szótagolók, illetve collektorok (colligo, -ere, -legi, -lectus = összegyűjt, összefog) a betűket szavakba foglalók osztálya; a III. elemi – classis quinta (= ötödik) a lectorok (lego, -ere, -legi, -lectus = olvas) az olvasók osztálya; a IV. elemi – classis quarta (= negyedik), más szóval donatista osztály. Ez utóbbi elnevezés kapcsolatban van Aellus Donatus IV. századi, híres grammatikussal, akinek *Ars minor* című tankönyvét a XVII. század végéig használták. (Pedagógiai Lexikon I., Bp., 1976, 295) „A 'donatista' kifejezés ... jelentette azt a tanulót, aki az olvasás tudományát elsajátítva már grammatizálásra is vállalkozott.” (Nagy Sándor 1940, 14) – Megjegyzem, hogy Voinovich (l. 1929, 17) az első elemi sextának, a másodiknak quintának írja. Ez csak úgy fogadható el, ha a septimát, a szoktató osztályt afféle előkészítőként (nagy csoportos óvodásokként) értelmezzük. Így azonban az elemi csak három évfolyamra terjed. – Említettem volt, hogy a XIX. század második feléig az elemi osztályok, elemisták kifejezés sehol fel nem tűnik, de latin megfelelőjük annál inkább az elementisták (elementa, -orum = elemi- vagy alapismeretek) és a rudimentisták (rudimentum, -i = kísérlet, kezdet) elnevezésben. – Ezek a gyermekek naponta öt órát tartózkodtak az iskolában: délelőtt 9–11 és délután 2–5 óra között. A rendtartás szerint „szerdán és szombaton reggel ugyan ezeken az órákon a megnevezett classisok újra taníttatnak a közelebbi múlt két napokon tanultakra” (Gere és Katona 1896, 18), tehát meglehetősen gyakorisággal szerepelt a

tanrendben; a kicsik számára e két délután szabad maradt. – Az iskolai év beosztása teljesen különbözött a maitól. Két szakaszra – télire és nyárirra – oszlott. Az előbbi november elejével kezdődött, és márciusban, húsvétkor ért véget, megszakítva a karácsonyi ünnepek kéthetes szünetével; a nyári félévet Szent György napjával (április 24-e) kezdték (időnként és helyenként hamarabb is), és Szent Mihály-napig (szeptember 29-ig) tartott; az egészet esperesi vizitáció, vizsgáztatás zárta. (Nagy Sándor 1940, 67 – Gere és Katona 1896, 41 – Mészáros 1984, 30). A diákok a nyári és az őszi dologidőben vakációt kaptak, amit „tágitás idejé”-nek is neveztek.

2. Oskolai rendelet

A N-Szalontai Ecclesiának 1797-ben Junius 27-én tett Oskolai Rendelése, melyek szerint kívánnya a Fiú-gyermekek taníttatását

a) A tanítás idejére nézve:

Az eddig szokásban volt tanításnak rendes órái meghagyatnak e következő módon: hétfőn, kedden, csütörtökön, pénteken szorgalmatosságnak idején a poéták taníttatnak reggel 6-tól fogva 7-ig. Mikor ezek nincsenek, ez az óra üres lehet, vagy az orátorok tanítására fordíttatik. – 7-től fogva 8-ig, vagy 8-tól fogva 9-ig az orátorok, – 9-től fogva 10-ig a syntaxisták, – 10-től fogva 11-ig a grammatisták. – Az alsóbb classisok pedig 9-től fogva 11-ig. Délután ugyanezen a napon 1-től fogva 2-ig a poéták, orátorok újra tanulják maguk között, amire reggel taníttatnak. Tavasztól fogva őszig 4-től 5-ig a syntaxisták, 5-től 6-ig a grammatisták, 6-tól 7-ig a poéták, 7-től 8-ig az orátorok vagy 2-től 3-ig. – NB. Ősztől fogva tavaszig egy órával elébb tételnek ezek az órák. – Szeredán és szombaton reggel ugyanezen az órákon a megnevezett classisok újra taníttatnak a közelebb múlt két napokon tanultakra. – Délután 2-től 3-ig ősszel, – télben 1-től 2-ig minden classisok.

Vasárnap reggel isteni tisztelet előtt egy vagy fél óráig a poéták, orátorok taníttatnak a vallásra a Catechesisből, melyből kihagyott leckét tanulnak együtt; a Catechesis mellett az Új Testamentumból Krisztus csudáit és példabeszédeit. Tavasztól fogva őszig 7-től 8-ig a syntaxisták és grammatisták a Catechesisből kihagyott lecke szerint taníttatnak a vallásra és minden más classisok. – Templom után egy óráig ugyanezek.

Délután isteni tisztelet előtt egy óráig minden classisok, utána hasonlóképpen.

Hogy a megnevezett órák egyedül a tanításra fordíttassanak, megkívánja az Ekklézsia:

1. Hogy a tanítás óráin semmi vendégeknek, sem ide valóknak, sem idegeneknek hely ne adassék, akik miatt a tanítás óráin elfonódhatnak.

2. Azért minden szégyenlés nélkül a tanítás óráit fogyató vendégeket megkövetvén (ide értvén a halottas embereket) vagy a magokban való várakozásra kell bírni, vagy az elmenetelre való tanácsot kell nekik adni.

3. Azokat, akik magok multságokért, kedvekért, ismeretségért kívánnak az iskolában lenni, a tanítástól való üres órákra kell szoktatni.

4. Az iskolás gyermekektől a tanulás, annyival inkább a tanítás óráin való jelen létei szorosán megkívántassék.

5. A jelen létei óráira az iskola csengettűjével jel adassék.

6. Reggel 7-től fogva 11-ig, délután 2-től fogva 6-ig: ősztől fogva tavaszig 1-től 5-ig az iskolában való szabad kijárkálástól az ajtón álló által a gyermekek megtartóztassanak.

b) A gyakorlás módjára nézve:

1. A tanítás órái előtt minden iskolás gyermek meghallgatójának leckéjét elmondja.
2. Aki az ilyen elmondásnak idejére meg nem jelenik, és elégséges mentsége nincsen, eggyel alább ültessék; elébbi helye később szorgalmatosságáért adassék vissza.
3. Az iskolai vetélkedésnek helyért (gradusért) minden nap hely adassék.
4. Aki magyarul beszél a nagy classisban tanulók közül, egy órával a többinél később bocsátassék haza; ha a büntetésül hagyott leckét meg nem tanulta, akkor is.
5. Tartozik ez a poétákra és orátorokra is, az ő iskolai állapotukhoz képest. Mivel pedig ezek közt preceptorok is vannak, akik így nem büntethetők, azok két-háromszori intés után az Ekklészia előjáróinak feladassanak, mint engedetlenek.
6. Az írni először tanulók az iskolában írjanak; a többiek otthon vagy szállásukon.
7. A quarták minden nap, ti. hétfőn, kedden, csütörtökön, pénteken írjanak declinációkat vagy coniugatiókat otthon: hétfőn, kedden egy declinációt, csütörtökön, pénteken más declinációt; vagy hétfőn, kedden egy coniugatiót az activa formában, csütörtökön, pénteken ugyanazt passziva formában, akár mind a négy napokon ugyanazon formákban.
8. A grammatisták és syntaxisták a megnevezett napokon dél előtt egy-egy beszédet fordítsanak, este odahaza megigazítva írjanak le úgy, hogy egy héten négy beszédet (stylust) fordítsanak és ugyanannyit írjanak be tisztán diáriumaikba és azok vizáltassanak szerdán és szombaton reggel. (Vizáltat = láttamoztat. Szerk.)
9. Minden exemplárról írók szerdára, szombatra egy-egy exemplárt írjanak és azok vizáltassanak. Ide értetnek a poéták és orátorok.
10. A poéták minden nap valamely materiáról vagy deák, vagy magyar verseket írjanak. Orátorok vagy periodust, vagy labort. Ha a matéria munkásabb, két nap alatt és minek utána megigazíttatnak, tisztán leírják; szerdán, szombaton bemutatásuk.
11. Amiket az olvasott auktorokból kiszednek, – exerpának vagy adversának neveznek – szerdán, szombaton bemutatásuk a megjegyzésre; hogy magános szorgalmatosságok nyilvánvaló lehessen, és akiknek illik, számolhassanak.

Oskolai törvények, mellyek szerént a Praeceptorokra való vigyázást kívánna az Ekklésia az Oskola Rectorától

Előre valók:

1. Minden ide való, mind külföldiek (másunnan érkezettek) kötelesek az iskola következendő törvényeinek maguk keze aláírásával alá adni magokat.
2. Az Ekklészia előjáróinak, mint a prédikátoroknak, iskola rektorának, kurátorának, iskola vizsgálóinak tartoznak kezadással függést, tiszteletet, engedelmességet ígérni.
3. Az iskolai törvényeket magoknak leírják, megtanulják, szemek előtt tartják, hogy beszédjeiket, hallgatásukat, cselekedeteiket, elmulátásokat azok szerint alkalmaztathassák.
4. A külföldiek, idejövetelkor, az Ekklészia előjáróinak, a prédikátoroknak, kurátoroknak bjelentésük magukat, és tudományukról, erkölceikről illendő bizonyosság-levelt mutassanak.

a) Tanulásukról valók:

1. A tanulásban szorgalmatosak legyenek.
2. Az iskola rektor tanításával megelégedjenek.

3. A prédikátoroktól, iskola előjáróitól, rektortól adatott iskolai ranggal és hellyel megelégedjenek.

4. Tanulásokra való szükséges könyvek meglegyenek.

5. A tanítításokra hagyott órákon jelen legyenek.

6. A tanulásra vagy írásra kihagyott részt elvégezzék.

7. A tanítástól vagy tanulástól üres órákon írásban, olvasásban töltsék idejüket.

8. Maguk közt s az arra való tanulók közt deákul beszéljenek.

9. A maguk magános vagy közönséges megvizsgáltatásukra szorgalmasan készüljenek.

10. Nyárban 10, télben 9 órákor és nem elébb feküdjenek le. Nyárban 5, télben 6 órákor felkeljenek.

b) Erkölcseikről való:

1. Isteni félelmeket, kegyességeket, beszéddel, hallgatással, cselekedettel, elmulatóssal megmutassák; melyre nézve reggel magánosan, este közönségesen imádkozzanak. Nyárban 9 óra után, télben 8 óra után, minekutána az úgynevezett takarodó vonás véghez megyen, két-három vers éneket a könyörgés elébe énekelvén, egy versnek éneklésével bérekesztvén.

2. Ebédjeiket, vacsorájukat könyörgéssel kezdjék, hálaadással végezzék.

3. Ebéd vagy vacsora felett s más egyéb időben tisztességes, emberséges, kegyes beszélgetésekkel éljenek, a rágalmazástól, emberszólástól, átkozódástól, civódástól, csúfolódástól, vagdalozástól, esküvéstől, káromkodástól magukat megtartóztassák.

4. Egymás közt egyenesek legyenek, egymásnak az illendő becsületet megadják.

5. Az Ekklezsia előjáróihoz, mint prédikátorokhoz, kurátorhoz, tanácsbeli emberhez illendő tisztelettel, engedelmisséggel, emberséggel viseltessenek.

6. A rágalmazó s csúfolódó írásoktól magukat megtartóztassák.

7. A gyanús házakat, személyeket, csapszékeket kerüljék.

8. A táncból lakodalmakban vagy más multságokban magukat megóvják.

9. Fegyvert, puskát vagy kardot ne tartsanak s azzal ne éljenek a vadászatra.

10. Emberséges emberekhez az ebédre vagy vacsorára való menetel megengedtetik, de az iskola rektor hírével és a tőle hagyott időre való visszamenetel parancsoltatik.

11. Az egymás közt való civódás, veszekedés, csúfolódás tiltatik.

12. Az éjjel szíjjeljárás, az iskola kerítésén való kimenetel vagy bémenetel meg nem engedtetik; azért az iskola ajtójának takarodó vonás után való bezárása parancsoltatik anynyira, hogy senkinek sem a kimenetelre, sem a bémenetelre az iskola rektor híre nélkül meg ne nyitassék.

13. A maguk közt vagy másokkal való bor s pálinka ital által való időtöltés meg nem engedtetik.

14. Sem ide való, sem másunnan való, sem ismeretes, sem ismeretlen vendéget hálásra, az iskola rektor tudta nélkül bé nem fogadhatnak.

15. Semmi leányokat, asszonyokat magukhoz nem bocsáthatnak az iskola rektor engedelmé nélkül, kivált este vagy éjszaka, hanem ha tisztességes ok kívánja.

16. Az iskola épületeiben, mint a falban, ablakokban, kemencékben, ajtóknban, kerítésben, asztalokban, székekben kárt ne tegyenek; különben a kárt tevő tartozik helyre állítani. (Ez idő szerint ide kell érteni az iskolában levő élő fákat is.)

17. A nagyobb idejűeknek a mérsékelt dohányzás idejében megengedtetik, de a visszaélés megtiltatik. Az iskola udvarára vagy a classisokban lecke idején a tanítás közben a pipázás egyáltalán tiltatik.

18. A házban, kunyhóban, classisokban való időtöltés, hiában való beszéd, fekvés, déli s időközben való alvás, heverés, korhelyeskedés tiltatik.

19. Az ártatlan és tisztességes maguk mulatása (recreatio) illendő helyen az arra való napokon s órákon megengedtetik.

20. Kártyázás, kockázás és minden olyan játék, amelyből kára vagy veszedelem következhetnék valamelyiknek, meg nem engedtetik sem az iskolában, sem a mezőn.

21. Hamis, hazug vagy hirtelen való hírt költeni vagy hirdetni nem szabad.

22. Az iskola rektor híre s engedelmé nélkül az iskolából, a prédikátorok híre nélkül a városból kimenni nem szabad. – Szerdán, szombaton s más, tanítástól üres napok óráin is egy preceptor és egy iskolai szolgál köteles az iskolában mindig jelen lenni.

c) Az öltözöttekről való:

1. A test és öltözetbeli csinosságra szorgalmatosan vigyázzanak.

2. Fekete vagy fehér nyakravalót, nem különb s különbféle színű selymet viseljenek, amely illetlen az alamizsnából élőkhez.

3. Nadrágjuk, mentéjük, dolmányuk fekete vagy kék legyen, köpönyegük kék. Ingük fodor (mantset) nélkül valók. Csizmájuk nem sarkantyúsak.

4. Amennyire lehet, tisztességesen járjanak mentében vagy dolmányban, felöltött ruhában kivált templomban, halottakra vagy más közönséges helyre és exameneken is úgy jelenjenek meg.

d) Preceptori hivatalokról való:

1. Tanítás óráin classisaikban mindjárt jelen legyenek.

2. A tanítás óráit hűséges tanítással töltsék.

3. A lecke rendes órái előtt gyakran megjelenjenek classisaikban, – mikor a maguk tanításának ideje engedi, – a gyermekek lármáinak csendesítésére, hallgatásban való tartásukra és a tanulásra való serkentésekre.

4. Az eleikbe adott tanítás módjához alkalmaztassák magukat.

5. A tanítványaik tanítására szükséges könyveik meglegyenek.

6. A gyermekeken való kegyetlenkedéstől magukat megtartóztassák mint a pofon vágásoktól, haj tépésektől, szurdalásoktól, csipésektől, vesszővel való kézbecsapásoktól, szidalmazásoktól és minden rettentő szóktól. A hibás gyermekeket jelentsék bé az iskola rektorának, és az attól mondott büntetéssel büntessék, nem a maguk tetszésük szerint.

7. Tanítványaikat szorgalmatosan írássák; – azokat, akik maguk nem tudnak pennát csinálni, lineázni, pennát csináljanak és lineázzanak.

8. A kezek alatt valókat szorgalmatosan készítsék mind a különös, mind a közönséges megvizsgálásra, a halkal érthetősen való feleletekre.

9. A tanítás rendes órái előtt tanítványaik nevit elolvassák, a jelen lévőket feljegyezzék, és azoknak szüleit az iskolai szolgál által keressék meg, a jelen nem léteit okát megtudakozzák, tanítványaikat hívassák fel.

10. A tanítás órái alatt semmi vendéget bé ne fogadjanak, ne tartóztassanak elégséges és illendő ok nélkül.

e) A harangozásokról való:

1. A harangozás ideje előtt a soros harangozó a toronyban jelen legyen iskolai szolgálva, nem tanítvánnyal és egy fertályig harangozzon ünnephez vagy hétköznaphoz képest, de úgy, hogy se magát, se a harangot ne erőltesse, ne lármáztassa.

2. A kerítés és a templom ajtaját egy fertállal isteni tisztelet előtt kinyissa vagy kinyitassa, és vége lévén az isteni tiszteletnek, bezárja vagy bezárassa, de úgy, hogy jól megnézze: ha a templomban vagy a kerítésben nem zár-e valakit vagy valamit, akit vagy amit kellene.

3. Vasárnap és más ünnepnapokon kettő vagy három közülük templomba menjen.

4. A takarodó húzás tavasztól fogva őszig 9 óraker; őszől fogva tavaszig fél fertályig tartson 8 óraker.

f) A halottakról való:

1. Mikor a soros harangozó a halottas házhoz való gyűlésre jelt ad, a halott felett prédikáló prédikátortól adatott órára harangozzon fél fertályig; vége lévén a halotti tanításnak, harangozzon, míg a test a temetőbe vitetik.

2. Mind énekszós, mind prédikációs halottnál egy jelen legyen; ha pedig a halotti pompa többet kíván, ketten-hárman is megjelenjenek.

3. A halottas háznál figyelmetesek, emberségesek legyenek, és a halotthoz ment gyermekeket is figyelmetességben, illendőségben tartásák.

g) Az iskolai szolgálakról való:

1. Az iskolai rektor hírével az Ekklézsia előljárói engedelmével vegyék bé a szolgálakra az iskolai szolgálakat.

2. A tanítványokkal együtt tanítsák és lecke idején s tova szükségtelenül ne küldözgessék.

3. Velek keményen bánni, átkozni, szidni, ütni, verni meg nem engedtetik; ha hibáz, az iskola rektortól mondott büntetéssel kell büntetni.

h) A lakodalmakról, névnapokról, ünnepekről való:

1. A lakodalmakban s névnapki köszöntésekben szemérmes, tisztességes s illendő verseket s nótákat mondjanak.

2. Annyit igyanak, hogy senki előtt józanságukat kétségbe ne hozzák.

3. Az adományokkal s alamizsnáskodással meglegedjenek, jó néven vegyék s megköszönjék.

4. A lakodalmi, névnapki s ünnepi gyűjteményt az iskola rektorának egészen beadják és esztendő végén kérjék ki.

NB. Akik ezen ellen a törvények ellen vétének, az iskolarektornak egyszeri s kétszeri intései után sem engedelmeskednek, bejelentessenek az Ekklézsia előljáróknak és azok ítéletek szerint büntessenek meg.

Az *e), f), h)* alatti törvényeket egy későbbi kézírás berekesztette. Feltételezhető, hogy az idők folyamán ezek hatályukat veszítették. – Gere megjegyzése.)

3. Az 1777 és 1848 között használt tankönyvekről

A jelzett évtizedekben leginkább a következő tankönyveket használták: Bévezetés a számvetésre a magyar és hozzá tartozandó tartományok nemzeti iskoláinak számára. – A Képes számkönyv Emerson kézi könyve után. – Maróthi: Aritmetica.

A korszak ábécéskönyvei: Révai Miklós: *ABC könyvecske a Nemzeti Oskoláknak használakra*. Ez a könyv hetven éven át volt forgalomban. E könyv hiányában a nebulók énekes vagy imádságos könyvből sillabizáltak, vagy éppenséggel a tanító szövegét másolták le a tábláról. – 1830 előtt „elsősorban a tanítóknak volt szükségük a tankönyvre; ez jelentette számukra a tantervet, a tananyagfelosztást, alapvetően erre támaszkodhat-

tak”. (Mészáros 1984, 177.) A Fehér megyei Igar református iskolájának 1832-es vizsgáljegyzőkönyve alapján a preceptorok által használt könyvek közül hat a hittanhoz kötődik, s csak egy, a III. osztálytól bevezetett *Kis Tükör* tekinthető részben világinak. Pedagógia-történetünk e munkát az első jelentős magyar nyelvű tankönyvünként tartja számon. Szerzője Hányoki Losontzi István (1709–1780), aki 1741-től a nagykőrösi ref. gimnázium tanára, majd igazgatója. A *Hármas Kis Tükör* (Pozsony, 1771) első része kálvinista hittankönyv, míg a második Magyarország, a harmadik pedig Erdély földrajzát, történetét tárgyalja, sőt alkotmányjogi ismereteket is közöl. Utóbbi vonatkozása miatt tiltotta be 1854-ben az osztrák belügyminisztérium. Arany e könyvet még iskolásként ismerte, ez kivüláglik *Naiv eposzunk* c. kései tanulmányának egyik értékeléséből.

A nagyszalontai iskola alaprajza

